

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Випуск 20

Рівне – 2010

«Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. – 333 с.

Ювілейний випуск наукової збірки «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» присвячений 70-ти річчю Рівненського державного гуманітарного університету.

Збірник містить результати наукових пошуків з актуальних проблем української та світової історії, виголошені на II Міжнародній науковій конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів 8–9 грудня 2010 року (Рівне, РДГУ, історико-соціологічний факультет).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне).

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Члени редколегії:

Жилюк Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог).

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ).

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський).

Стоколос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці).

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ).

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне);

Шугасва Людмила Михайлівна, доктор філософських наук, професор (м. Рівне).

Згідно постанови президії ВАК України часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» визнано фаховим виданням у галузі історичних наук

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 4 від 26 листопада 2010 р.

Свідотство про державну реєстрацію: серія KB № 15857-4329P від 12.102009 р.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Остафова 29, історико-соціологічний факультет РДГУ.

2. Рейман М. «Пражская весна» и гражданское общество [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://liber.ruh.ru/Conf/FreedomII/reiman.htm> – 14.03.2006 – 20-30
3. Hejzlar Z. Praha ve stínu Stalina a Brežněva. – Praha: Prace, 1991. – 199 s.
4. Kaplan K. Kořeny československé reformy 1968. část III: Změny ve společnosti; část IV: Struktura moci. – Brno: Doplněk, 2002. – 428 s.
5. Mastny V. Czechoslovakia: crisis in world communism. – New York: Facts on File, 1972. – 392 p.

УДК: 94 (497.1)

Світлана Віруцька, аспірант Рівненського державного гуманітарного університету (науковий керівник к.і.н., проф. Р. М. Постолюкський)

ПОДІЇ 1968 РОКУ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ: ЮГОСЛАВСЬКИЙ РЕЗОНАНС

Стаття присвячена висвітленню особливостей югославської зовнішньої політики крізь призму подій «Пражської весни» 1968 року в Чехословаччині.

Ключові слова: «Пражська весна», зовнішня політика, югославський ревізіонізм, Організація Варшавського договору.

Статья посвящена отображению югославской внешней политики сквозь призму событий «Пражской весны» 1968 года в Чехословакии.

Ключевые слова: «Пражская весна», внешняя политика, югославский ревизионизм, Организация Варшавского договора.

The article is devoted to the peculiarities of the Yugoslav foreign policy through the prism of the events of the «Prague Spring» 1968 in Czechoslovakia.

Key words: «Prague Spring», foreign policy, Yugoslav revisionism, Organization of Warsaw pakt.

У 50-60 роки ХХ століття Югославія, маючи важливе, але при цьому дуже вразливе геополітичне положення, сильна у військовому плані, зуміла, як вважало покоління людей того часу, зайняти «проміжне положення» між Сходом і Заходом. З 1945 року беззаперечним керівником Югославії стає Йосип Броз Тіто. Саме в період його керівництва країна проходила нелегкий шлях свого розвитку. В ньому були злети і падіння, на які, як вказує Твртко Яковина, лідер Югославії «протягом багатьох років реагував... змінами і реформами, які як мінімум на обмежений час, повинні були задовольнити частину людей» [10, с. 225].

Звичайно, країна з такою кількістю різних елементів та націй перебуваючи в постійному русі, була дуже цікавою, тим більше проводивши політику неприєднання і позиціонує себе тоді в якості одного з лідерів країн так званого «третього світу», але навряд чи вона могла слугувати надійним орієнтиром [8, с. 26].

Зрозуміло, що міжнародні відносини завжди суттєво впливали на внутрішній розвиток Югославії й прийняття перспективних політичних рішень. Так було й у 1968 році, оскільки Югославія, як вказує Л. Діміч та Й. Чавошкі, знаходилася в глибокій та довгій внутрішній кризі, яка одночасно була державною і партійною, ідейною і організаційною, політичною і економічною, суспільною і моральною. Для того, щоб її подолати, потрібні були корінні структурні зміни суспільно-економічних відносин [5, с. 266].

Президія і Виконавчий комітет Союзу комуністів Югославії (СКЮ) 17 травня 1968 року прийшли до висновку, що необхідно в найкоротші терміни прийняти міри з оздоровлення економіки та її подальшого розвитку в інтересах суспільства. Але, поки чекали партійних директив, 2 червня 1968 року відбулися масові студентські демонстрації, які в комплексі з іншими факторами вплинули на зміст прийнятих пізніше рішень. Вони стали яскравим проявом суспільного незадоволення в Югославії. Студентські вимоги говорять про скорочення соціальної нерівності в суспільстві, відміну привілеїв, демократизацію механізму розподілення на роботу, вирішення проблеми безробіття, демократизацію в усіх галузях суспільного життя, свободу зборів та демонстрацій тощо. Студентські протести носили яскраво виражений антибюрократичний та антикапіталістичний характер. Але демонстрації були направлені не проти основ соціалістичного ладу, а проти компрометації основних ідей соціалізму. Це була критика «зліва». Загалом це можна було оцінити як «диверсію», однак Йосип Броз Тіто побачив у студентських виступах попередження комуністичній партії і пояснював їх як «обурення» молоді, «про яку ми недостатньо піклувалися» [5, с. 274]. Але в цій ситуації Тіто не хотів допускати втручання Москви у внутрішню політику своєї країни, ні погіршити відносини з Радянським Союзом [8, с. 27], а гарячі події в Чехословаччині були для нього вигідними, щоб відвернути увагу від своїх внутрішніх проблем.

Відносно стосунків між Чехословаччиною та Югославією, то в першій половині 1968 року двохсторонньої співпраці між Союзом комуністів Югославії та Комуністичною партією Чехословаччини (КПЧ) майже не існувало. Варто сказати те, що в 1968 році була досягнута домовленість про обмін досвідом, хоча взаємні візити розпочалися тільки з другої половини цього ж року (на урядовому рівні запросили югославів проконсультувати своїх чеських колег з питань зовнішньої політики). Але ні чехи, ні словаки не хотіли провокувати Москву, тим більше тісними стосунками з Югославією [10, с. 226].

Наприклад, як вказує Б. Едемський, «13 березня перший секретар посольства ЧСР в Белграді М. Вашек, говорячи про перспективу двосторонніх відносин Праги та Белграду, підкреслив, що «підготовка до пленуму ЦК КПЧ і внутрішня ситуація відкладають зустріч у верх». При цьому він додав: візит Дубчека в Югославію в цей момент міг би бути погано сприйнятим «в деяких третій країні» [6, с. 232].

Що ж до реакції на «Пражську весну», то офіційне югославське керівництво з самого початку віднеслося з особливою увагою та насторогою до цих подій, особливо на першій стадії персональних змін, та щодо розділення постів у чехословацькій верхівці (О. Дубчек – лідер КПЧ, А. Новотний – президент країни), оскільки сам Броз Тіто вже довгий термін поєднував пости керівника країни та лідера партії [6, с. 228].

Отож, в умовах, коли в Югославії наростало напруження в соціальних і національних відношеннях, зовнішні події в деякій мірі допомогли Тіто зберегти й закріпити свою владу. Тому він не засудив «Пражської весни», не пішов шляхом, який йому запропонувала Москва [9, с. 63].

Спостерігаючи за ситуацією, югославські засоби масової інформації сповіщали найменші деталі змін у сусідній країні, висвітлювали різні питання, серед яких була критика старого керівництва, вимоги свободи друку та відміни цензури, заяви про необхідність реабілітації жертв репресій тощо. Особливо детально розглядали підготовку проекту «Програма дій КПЧ» та його прийняття, що трактувалося авторами матеріалу як «значні зміни в політичній системі та і способі керівництва» [6, с. 233].

Ч. Цісарж у своїх мемуарах вказує: «Із європейських соціалістичних країн до нашої нової політики позитивне відношення висловила Югославія. Белградська «Політика» написала, що демократичні перемини в нашій «країні високої цивілізації» проходять без шуму і драм під керівництвом «спокушених та чутливих режисерів». Югославські громадяни в пресі згадували Чехословаччину як «достойний приклад», країну з великим економічним потенціалом, технічно розвинуту, яка має кваліфікованих робітників, де можна очікувати наступу демократії» [11, с. 20].

Не дивлячись на публічно виражену підтримку чехословацьким реформаторам, Й. Броз Тіто з певною тривогою спостерігав за ситуацією в Чехословаччині. Його позиція в 1968 році відносно подій «Празької весни» не була однозначною, а скоріше характеризувалась подвійністю та була чимось подібною як і у відношенні до повстання в Угорщині у 1956 році [9, с. 62].

Югославські експерти своє відношення до подій 1968 року виклали в документі від 23 квітня – «Найновіший розвиток подій в соціалістичних країнах і підходи СРСР». У цьому документі безпосередньо звучала оцінка ситуації в Празі. Йшлося про те, що Квітневий пленум ЦК КПЧ завершив конфронтацію прогресивних і консервативних сил на користь прогресистів у КПЧ і чехословацькому суспільстві. Згадувалася вже прийнята «Програма дій», зрозумілими ставали питання про суспільно-політичні зміни в усіх галузях, про корінні кадрові перемини. Підкреслювалося, що події в Чехословаччині будуть мати наслідки в майбутньому як для відносин між соціалістичними країнами, так і для міжнародного робочого руху [6, с. 241]. Значенню подій у Чехословаччині був присвячений цілий абзац документа: «Найновіші події в ЧС республіці загострили в ще більш вираженій формі ряд питань, які стосуються політичної, національної, культурної та інших сфер життя суспільства. У зв'язку з цим події в Чехословаччині по-різному оцінюються в соціалістичних країнах (очевидна давка та страх СРСР, яскраво виражене занепокоєння НДР, Польщі та Болгарії, більш гнучкою та позитивною є оцінка угорців та підтримка румун)» [6, с. 241].

Н. Діздаревич 20 березня 1968 року зазначав, що Тіто й уся КПЮ зі щирими симпатіями, повагою і максимальними надіями на новий розвиток спостерігають за інформацією про широку активізацію в країні, підтримку її народом і переконані в її успішному розвитку [2, с. 72].

«Празька весна», за словами Тіто, це «прогресивний рух, який вів до демократизації не тільки в Чехословаччині, але і у всьому Східному блоці» [4, с. 119].

Варто згадати про те, як у Москві бачили югославську позицію. Наприклад, у матеріалі про реакцію соціалістичних країн на події в ЧС, підписаному завідувачим відділом ЦК КПРС по зв'язках з комуністичними та робітничими партіями соціалістичних країн К. Русакова, від 26 квітня 1968 року, вказувалося: «Югославське керівництво зі схваленням зустріло події в Чехословаччині. Їм імпонує перспектива розвитку ЧС по «югославському шляху», звернення представників нового керівництва КПЧ до югославських концепцій про роль партії і держави в соціалістичному будівництві. Обходячи мовчанням відновлення деяких несоціалістичних настроїв в Чехословаччині, керівництво СКЮ висуває на перший план ті моменти з цих подій, які перекликаються з теорією та практикою соціалістичного будівництва в Югославії» [6, с. 243]. Зрозуміло, що загальна характеристика югославської позиції була негативною. Наприклад, на думку Т. Живкова: «Югослави надіються, що Чехословаччина піде по «югославському шляху», і в найближчий час Югославія своїм партнером, наряду з Румунією, буде мати Чехословаччину» [6, с. 244].

В одному зі своїх інтерв'ю Броз Тіто говорив, що події в Чехословаччині мають зовсім інший характер ніж ті, які раніше відбулися в Югославії і що соціалізм в Чехословаччині не знаходиться під загрозою. «Я не вірю, що в Радянському Союзі знайдуться близькорукі люди, які використають політику сили для вирішення внутрішніх питань Чехословаччини, хоча були деякі ознаки впливу... Немає сумніву, що втручання однієї або декількох країн у внутрішні справи іншої країни – велика помилка» [6, с. 252].

В кінці квітня 1968 року Йосип Тіто був запрошений на зустріч з Брежнєвим, яка відбулася в Москві. Не дивно, що головною темою бесіди була Чехословаччина. В розмові Брежнєв піддав різкій критиці ситуацію в Празі. Він гостро і відкрито осуджував О. Дубчека, непрямо радив Тіто утриматися від тісних зв'язків із Прагою, але одночасно просив його допомогти Дубчечові стабілізувати положення в країні [8, с. 27]. Брежнєв підкреслював, що СРСР занепокоєна ситуацією, так як вона виходить з-під контролю, оскільки, за його словами, в Чехословаччині активізувалися антисоціалістичні елементи, відчувається вплив із-за кордону, спостерігаються дії, які направлені на відновлення капіталізму та буржуазного суспільства. А схвалення цього в югославській пресі сприяє його розвитку і може привести до непередбачуваних результатів [3, с. 216]. Тіто полемізував з радянським керівником та висловив свої переконання в тому, що в ЧСР не існує небезпеки зі сторони контрреволюційних елементів. «Ми вже й раніше підкреслювали, що це справа самої Чехословаччини, яка має свій робітничий клас і свою власну партію, які, якщо б мали контрреволюційні елементи, то були б самі достатньо сильними, щоб запобігти їх активізації. Кожне втручання із зовні – помилка, що в першу чергу відноситься до військової інтервенції...» [7, с. 294]. Тіто наполягав на тому, що чехословацькі товариші повністю контролюють ситуацію. Єдине, що їм потрібно, це «братська допомога». Він вважав неприпустимим, щоб контрреволюційні сили могли взяти верх над чехословацьким робітничим класом. Розлючений його виступом Брежнєв заявив, що в країні Тіто «проводяться такі ж махінації як у Чехословаччині» [10, с. 226]. «В соціалістичних країнах є універсальні і спільні питання. Якщо наша доля поєднана спільним прагненням до побудови соціалізму, звичайно потрібно цікавитися вашим розвитком, а вам – нашим... Ми збентежені тим, чи будете ви в змозі досягти своїх особистих цілей. Як ви бачите, ми задаємо всі ці питання, і хтось можливо сприйме це як втручання у ваші внутрішні справи, але ми робимо це відкрито і з болем в душі» [10, с. 227]. Ці слова Брежнєва пізніше назвали «доктриною Брежнєва». Реакція Тіто була різкою, але в той же час він пообіцяв сприяти укріпленню соціалістичного режиму в Чехословаччині [8, с. 27].

15 липня 1968 року Дубчек попросив Тіто про якнайшвидшу особисту зустріч. Оскільки, як вказує міністр закордонних справ ЧСР Іржі Гаек, саме в цей час ситуація у Празі загострилась, відбулися маневри радянських військ, вони рухалися в сторону Чехословаччини. Відбулася бесіда Дубчека і Брежнєва. Дубчек відмовився взяти участь у зустрічах комуністичних партій у Варшаві й відхилив писемні поради з Софії, Берліну, Будапешту, Варшави й Москви.

Тим часом в Белграді 19 липня 1968 року в югославських газетах з'явилися публікації, в яких була висвітлена югославська позиція, відповідно якій робітничий клас Чехословаччини рухався у правильному напрямку. Кожна партія сама несла відповідальність за свою політику, а обов'язком інших комуністичних партій усього світу була підтримка цих зусиль. Усе інше, і перш за все втручання у внутрішні справи незалежних держав, тільки б дискредитувало комунізм. При цьому також були підкреслені рекомендації белградської і московської декларації. В одному з інтерв'ю Тіто відверто висловив думку про те, що скоріш за все, в Політбюро немає нікого, хто міг би бути настільки недалеким, щоб застосувати насилля проти Чехословаччини [10, с. 227].

Варто сказати, що Тіто був переконаний, що Дубчек впорається із ситуацією в країні і зможе завадити виходу за рамки процесу реформування соціалістичного ладу. Політику комуністичного керівництва в Чехословаччині він схвалював, будучи переконаним, що вона сприяє послабленню домінант Москви в радянському блоці. Тіто також мав надію, що Чехословаччина може піти югославським шляхом [8, с. 27].

Марко Нікезіч, державний секретар у зовнішніх справах, 30 липня 1968 року в парламентській комісії із зовнішньої політики заявив: «Тиск, який чинить Політбюро ЦК КПРС на Чехословаччину можна зрівняти з тиском Інформбюро на Югославію в 1948 році» [10, с. 227].

Тіто відвідав Прагу 9 серпня і цього ж дня відбулася двостороння зустріч, на якій обговорювався цілий блок політичних тем: політична незалежність, обережне зближення із Заходом, розширення прав робочих. Відповідно до югославських записів ці питання були «набагато важливіші і значиміші» ніж «свобода преси та інші класичні політичні свободи». Федералізація та зрівняння чехів і словаків були названі головними цілями. Ця проблема повинна бути нарешті вирішена, щоб їй не могли використовувати «наддержави» [10, с. 228].

Як вказує Ч. Цісарж у своїх спогадах, під час зустрічі президент Тіто виявляв симпатії до Програми дій КПЧ, яка деяким чином відображала і югославський досвід. «Наш експеримент він оцінював як важливий вклад в діло реабілітації соціалізму в міжнародному масштабі, в збільшенні його привабливості. Разом з тим він тактично нагадав про небезпеку можливого розриву з п'ятіркою, що могло паралізувати або знищити наше прагнення до демократії. Нагадав він і про важливість тримати під контролем як консервативних догматиків, так і правих опозиціонерів, надмірна свобода яких може викликати підозри» [11, с. 86-87].

В Празі Тіто зустріли з почестями, а саму зустріч можна зрівняти з його першим візитом у 1946 році: широкий резонанс у засобах масової інформації, прихильна реакція населення, і це при тому, що організатори не хотіли масових заходів, так як вони могли легко перерости в антирадянські демонстрації. Чехословацькі засоби масової інформації підкреслювали, яку «заспокійливу дію» мав візит Тіто на бурхливі події останніх тижнів [10, с. 228].

Після відвідин Праги Тіто повернувся в свою резиденцію в Бріюні. Ціль його візиту – публічна підтримка Дубчека – була досягнута. Після цього Тіто в розмові з послом США в Белграді відмітив, що під час свого візиту в Чехословаччину, за його спостереженнями, керівництво ЧСРС було об'єднане і мало сильну підтримку, при цьому найбільшу зі сторони народу [7, с. 294].

Марко Нікезіч під час секретної прес-конференції підкреслив, що реформи в Чехословаччині важливі для укріплення того, чого ще раніше добилося для себе Югославія, оскільки від Москви ніякої демократизації чекати не виходить. Через це потрібно підтримати маленькі кроки до демократизації в різних соціалістичних країнах, щоб знизити напругу. Це багато в чому пояснює чому Югославія хотіла підтримати Дубчека [10, с. 228].

Новину про вторгнення в Чехословаччину Тіто отримав перебуваючи у своїй літній резиденції. Окупація Чехословаччини його шокувала, але «лізти на роже» він не збирався. Його більш за все хвилювали військові аспекти інтервенції і, перш за все, наслідки, які вона могла б мати з точки зору безпеки і стабільності Югославії [8, с. 27].

Вторгнення в Чехословаччину в 1968 році військ Варшавського договору, вносило певну гостроту в югославську позицію. В Югославії очікували, що «таким самим ударом» СРСР покінчить не тільки з пошуками нової державної політики країнами Середньої та Південно-Східної Європи з «соціалізмом з людським обличчям», а й з югославським «ревізіонізмом» чи «правим опортунізмом», як його називали в радянських партійних документах [9, с. 64].

Одразу ж після введення військ ОВД в Чехословаччину Тіто зібрав основних політиків з усієї Югославії. Були також запрошені заступник прем'єр - міністра Чехословаччини Отта Шік, держсекретар Іржі Гаск та два інших функціонери з ЧСРС. Вони були пригнічені й налякані, але як частина чехословацького уряду могли продовжувати роботу. Впродовж дня Тіто проінформували про розмову радянського посла в США А. Добриніна з президентом США Джонсоном і держсекретарем Д. Раском. Найбільшу увагу Тіто прикувала заява радянського посла, що «братське вторгнення п'яти держав в Чехословаччину» не торкнулося «інтересів США чи будь-якої іншої держави» [10, с. 230].

Броз Тіто відкрив екстренне засідання Президіуму та Виконавчого комітету ЦК СКЮ заявою про те, що потрібно організувати суспільну демонстрацію. Вже на наступний день М. Плаві, секретар Виконавчого комітету ЦК СКЮ, говорив про 250 000 чоловік в Белграді. Він сказав: «Славне знам'я світового комунізму вже «було запламоване» в 1948 році і зараз це знову відбулося». У своєму виступі перед делегатами Тіто знову підтвердив, що не було ніяких причин для вторгнення в Чехословаччину [10, с. 230].

Позицію Югославії, після введення військ ОВД, можна зрозуміти із запису розмови президента Югославії Тіто з послом США Ч. Ельбріком в Белграді: «Ми вважаємо, що ні в кого немає права вмішуватися у внутрішні справи інших країн, не дивлячись на те, що Чехословаччина - член Варшавського договору... Наша позиція щодо Чехословаччини є результатом нашої власної оцінки положення в цій країні – події під час Січневого пленуму, продовження демократизації, відхід від старих методів тощо. Ми не могли помітити, що існувала загроза чехословацькому кордону зі сторони Західної Німеччини. Окупація ЧСРС має інший смисл, а саме: запобігти майбутньому соціалістичному розвитку чехословацького суспільства на демократичній основі...» [7, с. 294].

За словами Тіто: «Тут мова йде не тільки про Чехословаччину. Насправді мова йде про нас. Ми з нашим внутрішнім розвитком, з нашою рішучістю не дозволимо втручатися у наші внутрішні справи, являючись справжньою опозицією радянському керівництву. Зрозуміло, що напад на Чехословаччину показує те, що одного разу на нас теж можуть напасти» [10, с. 230].

Тому, заручившись підтримкою Заходу, Белград був повний рішучості вчинити супротив. Американці та англійці в певній мірі були готові допомогти Югославії. Оскільки окупація Югославії чи Австрії мала б особливо вагомий наслідок для інтересів НАТО, зрозуміло, що будь-яка загроза чи напад на одну з цих країн створили б напружену політичну атмосферу. Коли стало зрозуміло, що підтримка Заходу є беззаперечною і Радянський союз не має наміру нападати, в Югославії почалися корінні зміни [10, с. 232].

Отже, переживши страх і невпевненість в перші дні після вторгнення, югослави переконалися, що їх незалежність як і раніше є справою всього світу. «Празька весна» мала наміри зберегти статус-кво, а не радикально змінити консервативну політику Варшавського договору. Будь-який напад на Югославію порушив би рівновагу на старому континенті. Після серпня 1968 року Тіто деякий час відвідував тільки Захід, оскільки відновлення жорсткого комуністичного режиму в Празі збільшувало значимість Югославії для Заходу. Що ж до Дубчека, то можливо, він і був натхненний самостійністю Белграда, проте Тіто не справляв на нього безпосереднього впливу. Найбільш вірогідно, що Тіто підтримував не стільки лібералізацію в Чехословаччині, скільки спроби зберегти незалежність Праги від Москви. Після закінчення «Празької весни» Йосип Броз Тіто продовжив реформи, щоб ліквідувати міжнаціональні протиріччя в середині країни.

Джерела та література

1. «Пражская весна» и позиция западноевропейских компартий // Вопросы истории. – 2008. – № 12. – С. 3 – 23.
2. 1968, 21 brezen, Belhrad. – Depese ceskoslovenskeho velvyslance v SFRJ L. Simovice o projevech sympatii SKJ s ceskoslovenskym denim. № 22 // Mezinarodni souvislosti ceskoslovenske krize 1967-1968: Prosinec 1967 - cervenec 1968 / Jitka Vondrova — Jaromir Navratil a kol. // Ustav pro soudobe dejany AV CR, Borno, 1995. — 359s. –72.
3. 1968, 9. kveten, Belehrad. – Depese L. Simovice o rozhovoru s V. Popovicem k jednani J. Broze-Tita s L. I. Breznevem vsetne vymeny nazoru na situaci v KSC a CSSR. № 56 / Mezinarodni souvislosti ceskoslovenske krize 1967-1968: Prosinec 1967 - cervenec 1968 / Jitka Vondrova — Jaromir Navratil a kol. // Ustav pro soudobe dejany AV CR, Borno, 1995. — 359s. –216.
4. Jan Pelikan. Jugoslavie a prazke jaro. Univerzity Karlova v Praze.: TOGGA. – 2008 – s. 371
5. Димич Л. Политический кризис в Чехословакии и общественная мысль Югославии / Л. Димич, Й. Чавошкин // 1968 год «Пражская весна». Историческая ретроспектива. Сборник статей. Москва, 2010. – 807с. С.265 – 297.
6. Едемский А. Б. Советско-Чехословацкие отношения в оценках югославского руководства. Январь-июнь 1968 г. / Едемский А. Б. // 1968 год «Пражская весна». Историческая ретроспектива. Сборник статей. Москва, 2010. – 807 с. – С. 228-264.
7. Запись беседы президента Югославии И. – Б. Тито с послом США в Белграде Ч.Б. Эльбриком. 23 августа 1968 год. №79 // «Пражская весна» и международный кризис 1968 года: Документы / Гл. ред. Н. Г. Томилина, С. Карнер, А. О. Чубарьян. – М.: МФД. – 2010. – 432с. – С. 293 – 297. – (Россия XX век. Исследования).
8. Марьина В. В. Пражская весна 1968 года: к вопросу о международном резонансе / В. В. Марьина // Славяноведение. – 2008. – №3. – С. 22 – 40.
9. Романенко С. А. «Хорватская весна» и Советско-Югославские отношения на рубеже 1960-1970-х годов / С. А. Романенко // Славяноведение. – 2008. – №3. – С. 60 – 76.
10. Твртко Яковина. Югославия Тито – коммунистический союзник Праги и Вашингтона / Твртко Яковина // «Пражская весна» и международный кризис 1968 года: исследования / Гл.ред. Н.Г.Томилина, С.Карнер, А.О. Чубарьян. – М.: МФД. – 2010. – 528с. – С. 225 – 239. – (Россия XX век. Исследования).
11. Человек «Пражской весны». Воспоминания Честмира Цисаржа // Славяноведение. – 2008. – № 3. – С. 76 – 99.

УДК: 943.7.088

Андрій Слесаренко к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії
Рівненського державного гуманітарного університету

ПРОРЕФОРМАТОРСЬКІ ТА АНТИОКУПАЦІЙНІ ВИСТУПИ ДЕРЖАВНО-ПАРТІЙНОГО КЕРІВНИЦТВА Й ГРОМАДСЬКОСТІ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1968 Р.–1969 Р.)

У статті проаналізовано прореформаторські та антиокупаційні виступи державно-партійного керівництва в Чехословаччині другої половини 1968 р.-1969 р. у контексті суспільно-політичного життя країни.

Ключові слова: «Пражська весна», режим «нормалізації», Чехословаччина.

В статті проаналізовані прореформаторські та антиокупаційні виступи державно-партійного керівництва в Чехословаччині другої половини 1968 г.-1969 г. в контексті суспільно-політичного життя країни.

Ключевые слова: «Пражская весна», режим «нормализации», Чехословакия.

The article provides analysis of the reform-oriented and anti-occupational unrests by the governing party and society of the Czechoslovakia during the second half of 1968-1969 in the context of the socio-political life of the country.

Key words: «Prague spring», regime of «normalization», Czechoslovakia.

Внутрішньополітичний розвиток Чехословаччини другої половини 1968 р.–1969 р. визначався боротьбою антиреформаторської прорадянської та реформаторської фракцій як всередині правлячої Комуністичної партії Чехословаччини, так і в суспільстві. Перший секретар ЦК КПЧ О. Дубчек та його оточення розраховували після окупації країни військами п'яти держав-членів ОВД шляхом компромісів продовжити процес реформ «Пражської весни», виконуючи вимоги секретного московського протоколу, підписаного 26 серпня 1968 р. радянською та чехословацькою сторонами, в якому фіксувалося прагнення сторін до «нормалізації» обстановки в ЧССР. В основі політичної лінії реформаторів було подолання недовіри радянської сторони, виконання рішень московських переговорів при тимчасовому обмеженні демократичних прав, зокрема, свободи слова і зібрань.

Метою публікації є висвітлення прореформаторських та антиокупаційних виступів чехословацького державно-партійного керівництва та громадськості у період від другої половини 1968 р. до фактичної ліквідації відкритих форм опозиційної боротьби у 1969 р. Означена проблема є предметом наукових студій насамперед чеських та словацьких дослідників (М. Барти, К. Каплана, П. Кадрмаса, І. Ванчури, І. Пецки, М. Пучіка, Я. Цугри, В. Пречана та ін.). З російських науковців відзначимо роботи М. Латиша і Л. Шкаренкова. В українській славістиці окремі аспекти згортання демократичних перетворень в ЧССР у 1968–1969 рр. знайшли відображення у роботах С.Віднянського та Р.Постоловського. Віддаючи належне їх науковому доробку, варто, проте, зазначити: питання прореформаторських та антиокупаційних виступів державно-партійного керівництва та громадськості у Чехословаччині у контексті суспільно-політичного життя країни другої половини 1968 р.– 1969 р. потребують подальшого дослідження.

На практиці політика дубчеківської фракції призвела до закриття журналів «Reporter», «Politika», «Kulturni život», створення Міністерства друку й інформації, яке підпорядкувало засоби масової інформації КПЧ, розпуску незалежних організацій – Клубу активних безпартійних, Об'єднання колишніх політв'язнів – К-231, Словацької організації охорони прав людини. 13 жовтня 1968 р. Національні Збори прийняли закон, який унеможлилював діяльність політичних організацій поза структурами Національного фронту. Зі своїх посад були змінені голова Національного фронту Ф. Крігель, секретар ЦК КПЧ Ч. Цісарж, заступник голови уряду О. Шік, міністр закордонних справ І. Гаск, міністр внутрішніх справ Й. Павел, керівники чехословацького телебачення і радіо – І. Пелікан, З. Гейзлар [8, s. 8]. Це стало початком усунення з політичної арени найбільш активних прибічників реформ.

Вирішальна проба сил, виявлення співвідношення реформаторської та консервативної фракції у вищому ешелоні партії відбулося на листопадовому (1968 р.) пленумі ЦК КПЧ. Напередодні дубчеківське керівництво спрямувало свої зусилля на розробку платформи, однаково прийнятої для всіх фракцій партії. Проект резолюції, підготовлений З. Млинаржем, Й. Шпачеком, З. Зраком, який являв собою останню спробу окреслити рамки, в межах яких зберігалася хоча б видимість продовження реформаторського курсу, пленум відкинув [4, с. 281]. Натомість противникам реформ Д. Кольдеру, А. Індірі, В. Біляку, К. Гофману вдалося провести резолюцію «Основні завдання партії на найближчий період». Документ, засуджуючи лінію реформаторів у досерпневий період, зазначав, що «головною рисою посічневого розвитку країни став наступ антирадянських і

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Нагірний Віталій (Краків, Польща)

Ятвязький похід галицько-волинських князів 1248/49 року: перебіг і результати 3

Ващук Дмитро (Київ)

Пограниччя у Великому князівстві Литовському: від конфлікту до правового вирішення 6

Бартош Іван (Ніжин)

Татарський фактор у Литовсько-Московському протистоянні (1474–1480 рр.) 8

Денисюк Василь (Луцьк)

Волинський селянин проти польського шляхтича:

соціальна природа конфлікту у Луцькому повіті в 1795–1860 рр. 10

Трофімук Тетяна (Луцьк)

Удосконалення законодавчої бази виконання рекрутської повинності єврейським населенням

Правобережної України у 20–50-х рр. XIX ст. 13

Гальчинський Богдан (Київ)

Формування засад демократичного світогляду М. В. Лисенка

в умовах українського національного відродження середини XIX ст. 17

Желізняк Василь (Кременець)

Губернатор в системі управління Правобережної України 20

Буліга Микола (Луцьк)

Юридичне забезпечення виборів до Державної Думи царської Росії

(за матеріалами Волинської губернії) 22

Іваненко Оксана (Київ)

Участь учених-природознавців Харківського університету

в міжнародних наукових форумах на початку XX ст. 25

Хома Іван (Львів)

1-ий полк Січових Стрільців під командуванням Є. Коновальця (березень–квітень 1918 р.):

від створення до розформування 28

Мягка Ольга (Миколаїв)

Національно-культурний розвиток польської національної меншини

Південної України в 20-х рр. XX ст. 32

Терещук Марія (Рівне)

Здобуття вищої освіти українцями Галичини у 1919– 1924 роки 35

Гуменюк Оксана (Рівне)

Церковні процеси на початку Другої світової війни

в новоприсланих землях (вересень 1939–червень 1941 рр.) 38

Кокоско Федір (Миколаїв)

Колабораціонізм в роки війни.

Військові формування в складі вермахту і військ СС 41

Ляхно Віта (Полтава)

Місцева окупаційна преса Полтавщини про виїзд і перебування

української робочої сили в країнах Третього Райху 43

Маринченко Ганна (Миколаїв)

Релігійно-церковне життя у Південній Україні в повоєнний період 46

Бойко Вікторія (Луцьк)

УРСР в структурах ООН у післявоєнні роки 48

Ревенко Віра (Миколаїв)

Організація і діяльність сільської художньої самодіяльності

повоєнного періоду в Південній Україні (1945–1955 рр.) 51

Ляхно Олександр (Полтава)

Партійно-державна репресивна політика щодо Спільки Церков ЄХБ у 1960–1980-их роках 54

Середюк Тетяна (Івано-Франківськ)

Вплив еміграційних процесів на родинні відносини українського населення

в кінці XX – початку XXI століття (на прикладі Івано-Франківської області) 57

Ніжник Альона (Рівне)

Правове становище пізньопротестантських конфесій

на українських землях у другій половині XIX – початку XX ст. 60

Грипич Світлана, Білявцева Ольга (Рівне)

Бібліографія культури України доби незалежності як основа підготовки

фахівців-культурологів (на прикладі фондів наукової бібліотеки

Рівненського державного гуманітарного університету) 63

Булига Ірина (Рівне)

Державно-конфесійні відносини в Україні: проблеми та перспективи 68

Коржик Ольга (Луцьк)

Роль державних структур у реалізації міграційної політики на Волині 71

СЕКЦІЯ II. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Коберник Ніна (Рівне) Соціально-культурні передумови формування світогляду Кирила і Мефодія	74
Юсупович Адріан (Jusupović Adrian) (Варшава, Польща) Zasięg terytorialny ziemi drohickej w średniowieczu	77
Ісмаїлова Ленора (Луцьк) Характер взаємовідносин Кримського ханства та Османської імперії (70-ті роки XV–XVI ст.)	80
Степонавичене Лирия (Вильнюс) (Литва) Некоторые особенности реализации норм залогового права (в первые годы действия второго литовского статута)	83
Степанов Дмитро (Москва) Отечество и народ. Польское протонациональное самосознание и Освободительная война украинского и белорусского народов 1648-54 гг.	88
Шеретюк Руслана (Рівне) Імперське законодавство кінця XVIII ст. як джерело політики російського самодержавства щодо Уніатської церкви	91
Блох Юлія (Рівне) Лейбористська еліта британського суспільства: оцінка зовнішньополітичних кроків країни на початку XX століття	95
Мишков Віктор (Рівне) Російська Православна церква та старообрядництво: шляхи та проблеми об'єднання	98
Клим'юк Уляна (Івано-Франківськ) Погляди Романа Дмовського на розвиток ідеї польської державності під час Першої світової війни	101
Кузьбіда Малгожата (Kuźbida Małgorzata) (Перемішль, Польща) Zarys dziejów ukraińskiej polityki międzynarodowej: analiza porównawcza z okresu Ukraińskiej Republiki Ludowej jej wpływ na współczesność w kontekście rozwoju doktryny państwowej	104
Щавлінський Микола (Мінськ, Республіка Білорусь) Формирование белорусских частей в Одессе в контексте создания белорусской государственности (1917 – 1919 гг.)	107
Кукса Олександр (Мінськ, Республіка Білорусь) Создание советских республик Белоруссии и Украины в начале 1919 г.: отличия и закономерности	109
Сай Галина (Рівне) Експедиції й погроми євреїв у Другій Речі Посполитій (1918 – початок 1920-х років)	111
Бунечко Сергій (Рівне) Політико-правове становище національних меншин Польщі та їхні майнові права (1918–1939 рр.)	114
Бородинська Ліна (Рівне) Культурницька діяльність євангельських християн у Польщі (1918–1939 рр.)	117
Сидорик Надія (Івано-Франківськ) Німецька національна меншина Польщі в зовнішній політиці Німеччини (1919–1939 рр.)	120
Чорненький Роман (Івано-Франківськ) Мисливство як елітарний засіб відпочинку населення Станиславівського воєводства (1921–1939 рр.)	124
Цьвенк Хенрик (Święk Henryk) (Ченстохов, Польща) Polacy i Rosjanie. Historyczne aspekty skomplikowanych stosunków	127
Мігун Дмитро (Мінськ, Республіка Білорусь) Планы нацистского руководства Германии в отношении Беларуси и Украины в преддверие Второй мировой войны	130
Афоніна Ірина (Київ) Культурно-масові заходи як чинник впливу на формування історичної пам'яті про Другу світову війну в американській та радянській зонах окупації Німеччини (1945–1949 рр.)	135
Оксамитний Юрій (Луцьк) Радянсько-ізраїльські відносини під час палестинської війни 1948–1949 рр.: військово-технічні аспекти	137
Разіцький Віталій (Кременець) Особливості втілення в життя завдань інформаційної політики США в Саудівській Аравії у 40–50-х рр. XX ст. історичної пам'яті суспільства	140
Десятничук Ігор (Рівне) Суспільні процеси в Чехословаччині в 60-х рр. XX ст. як передумови кризи 1967–1970 рр.	144
Віруцька Світлана (Рівне) Події 1968 року в Чехословаччині: югославський резонанс	146
Слесаренко Андрій (Рівне) Прореформаторські та антиокупаційні виступи державно-партійного керівництва й громадськості в Чехословаччині (друга половина 1968 р.–1969 р.)	149
Мартинчук Інна (Рівне) Внутрішньополітичні реалії Словаччини 1993–1998 рр. в оцінках представників євроатлантичних структур	152
Загарій Андрій (Ізмаїл) Економічна співпраця України та Росії в 2000-х роках	156

Гайдукевич Анастасія (Рівне) Історична політика Росії та Польщі кінця XX – початку XXI ст.: шлях до порозуміння?	160
Давидчук Сергій (Рівне) Візит А. Лібермана 4–9 грудня 2009 р. до України та його значення для розвитку українсько-ізраїльських відносин	163
Кошій Юлія (Київ) Проблема Гібралтару в контексті інтеграції Іспанії в НАТО	166
Філіпчук Ігор (Рівне) Філософські ідеї Карела Косіка та Івана Світака	170
Постоловський Руслан (Рівне) Чеські демократичні традиції у вимірі історичної пам'яті суспільства	171
Троян Сергій (Рівне) Цивілізаційні особливості України у вимірі глобалізації	177
Киридон Алла (Київ) Колорит пам'яті у «просторі досвіду» і «горизонт очікувань» у перехідні епохи	180
Білянський Олег (Тернопіль) Особливості суспільно-політичного розвитку Польщі (1991–2005 рр.)	182

СЕКЦІЯ III. ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Синюк Сергій (Рівне) Двір волинського князя Володимира Васильковича як осередок книжної культури в історичних джерелах та українській історіографії	186
Лопацька Наталія (Рівне) Особливості еволюції статусу Дерманського монастиря у кінці XVI – першій половині XVII ст.	189
Капустін Гліб (Рівне) Детермінанти формування навчально-виховного вектора діяльності православних братств на Волині у другій половині XIX ст.	192
Тимочко Ірина (Рівне) Аспекти благодійницької діяльності Острозького Кирило-Мефодіївського православного братства	195
Біляк Леся (Івано-Франківськ) Громадсько-політична діяльність Кирила Трильовського у період ЗУНР (1918–1923 рр.)	198
Галуха Василь (Рівне) Передумови та законодавче забезпечення меліорації на Волині у міжвоєнний період	202
Паврозник Тетяна (Рівне) Взаємовідносини партії «Сельроб» з польською владою у міжвоєнний період	205
Переходько Наталія (Рівне) Діяльність станцій опіки над матір'ю та дитиною у Західній Волині (1921–1939 рр.)	209
Давидюк Руслана (Рівне), Гладка Лариса (Рівне) Заборона Рівненської повітової «Просвіти»: причини та наслідки	211
Ткачук Ірина (Кременець) Роль діячів «Просвіти» в історії Волині (20-30-ті рр. XX ст.)	214
Ткачук Ірина (Острог) Організаційна структура та програмні засади Товариства імені Петра Могили (1931–1939 рр.)	216
Синяк Степан (Рівне) Участь польських парамілітарних організацій Волині в святкуваннях ювілейних дат Польської держави	219
Кравчук Дмитро (Рівне) Партизанський рух на Рівненщині у 1941–1944 рр.: передумови, етапи розгортання	222
Чернявський Валерій (Миколаїв) Качественный и количественный состав населения, вывезенного на принудительные работы в Третий рейх в 1941–1944 годах (на материалах Николаевской области)	225
Добровичинська Валентина (Рівне) Культурне дозвілля цивільного населення та німецьких окупантів у м. Рівному (1941–1944 рр.)	229
Мазурок Валентин (Кременець) Суспільно-політичні процеси на Волині на завершальному етапі Другої світової війни	232
Антонюк Ярослав (Острог) Керівництво і структура оунівського підпілля на Берестейщині (1944–1952 рр.)	235
Ленартович Олег (Луцьк) Збройна боротьба на Волині (1944–1945 рр.)	238
Вертелецька Наталія (Рівне) Динаміка етнонаціональної структури населення Рівненщини після Другої світової війни (1944–1953 рр.)	241
Шафрай Олена (Рівне) Ідеологічний контроль над освітньою галуззю західноукраїнських областей у повоєнний період	245
Скакальська Ірина (Кременець) Спогади Ю. Шумовського як джерело з історії діяльності духовної інтелігенції Волині першої половини XX ст.	247
Сорочинська Тетяна (Рівне) Становлення радянської системи педагогічної освіти на Рівненщині: спроба ретроспективного аналізу	250

Борейко Галина (Рівне) Професійний театр Рівного 50–60-х років ХХ століття	253
Ларькіна Людмила (Рівне) Створення комісії сприяння за дотриманням законодавства про релігійні культу на Рівненщині (1960–1965 рр.)	256
Загребельна Людмила (Острог) Християни віри євангельської на Рівненщині (60-ті – середина 80-х рр. ХХ ст.)	258
Соловей Олександр (Кременець) Кременецька тюрма як знаряддя боротьби окупаційних режимів з населенням краю	261
Томаченко Олександр (Луцьк) Краєзнавство в системі шкільної історичної освіти	265

СЕКЦІЯ ІV. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Пшеничний Юрій (Дубно) Керамічний комплекс ранніх слов'ян із села Липа Дубенського району Рівненської області	269
Блануца Андрій (Київ) Ординський посол Михайло Васильович Свиноський та історія надання йому маєтку Свинохи на Волині (два документи про надавчу політику Ягеллонів на українських землях Великого князівства Литовського)	271
Чекурков Василь (Рівне) Основні типи керамічного посуду XV – першої половини XVII ст. за результатами розкопок 2005 року в Дубні	274
Бурян Олександр (Кишинів, Республіка Молдова), Красножон Андрій (Одеса) Конструктивні характеристики Бендерської фортеці (XVI–XVIII вв.)	277
Войтюк Олексій (Рівне) Достовірність робіт Наполеона Орди на прикладі малюнків замків у Острозі, Тайкурах і Корці Рівненської області	282
Бундюченко Тетяна (Миколаїв) Формування демократичного світогляду М. М. Аркаса під впливом родини	284
Якобчук Світлана (Київ) Листування Ф. П. Матушевського до С. О. Єфремова як джерело дослідження громадського життя початку ХХ ст.	287
Якобчук Надія (Київ) Листування І. М. Каманіна з І. І. Білозерським (1903–1909 рр.) як історичне джерело	289
Березовський Олег (Київ) Друковані періодичні органи українських партій Наддніпрянщини (1905–1914 рр.) у вітчизняній історіографії	292
Сова Андрій (Львів) Символіка українських організацій «Сокіл» у Галичині (кінець ХІХ століття – 1939 р.)	295
Назарова Катерина (Миколаїв) Аграрна історія УРСР наприкінці 1920– початку 1930 років як предмет досліджень сучасної зарубіжної історичної науки	299
Зеркаль Микола (Миколаїв) Сучасна історіографія історії України 20-х років ХХ століття	303
Нефьодов Дмитро (Миколаїв) Історіографія підпільно-партизанського руху у Південній Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944 рр.): аналіз мемуарних джерел	306
Турчин Тетяна (Івано-Франківськ) Сучасна українська історіографія про умови праці та побуту українських «остарбайтерів» у Німеччині в роки Другої світової війни	309
Мармілова Ольга (Донецьк) «Донецький вісник» як джерело вивчення історії остарбайтерів Донеччини	312
Кондратенко Олег (Київ) Підготовка узагальнюючого курсу «Нариси стародавньої історії УРСР»	315
Хрящевська Людмила (Миколаїв) Тенденції етнодемографічного розвитку української нації у ХХ – на початку ХХІ ст.	318
Пастушенко Тетяна (Київ) Метод усної історії та усно історичні дослідження в Україні (Дослідження за методом усної історії в Україні: світовий досвід та вітчизняні перспективи)	321
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	326
ЗМІСТ	329

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – *В.М. Шеретюк*

Комп'ютерна верстка – *В.Б. Самсонюк*

Обкладинка – *Г.В. Волохов*

Підписано до друку 29.11.2010 р.
Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”.
Наклад 300 прим. Обліково-видавничих аркушів 31,7.
Замовлення № 91/1.

Відруковано засобами оперативної поліграфії
редакційно-видавничого відділу
Рівненського державного гуманітарного університету,
вул. С.Бандери, 12, м. Рівне, Україна, 33028.

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненській державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Вип.20. – Рівне: РДГУ, 2010. – 333 с.